नदीतटम् । पण्डितः । इति कैचित् ॥ बालकस्य ग्रहविशेषः । (यथा,—
"स्कन्दो विशाखो मेषाख्यः शयग्रः पिङ्गसंज्ञितः ।
शकुनिः पूतना शीतपूतना दृष्टिपूतना ॥
मुखमण्डलिका तद्वदेवी शुष्करेवती ।
तेषां यक्षीयतां रूपं प्रतनं रोदनं ज्वरः ॥
सामान्यं रूपसुखासङ्गभाभ्यं वैपदीनताः ।
स्वेदोद्वेष्टदृष्टोष्टदन्तदंशगजागराः ॥
रोदनं कूजनं स्तन्यविहीं पक्षरवैक्षतम् ।
नखैरक्षात् परितः स्वधाव्रङ्गविलेखनम् ॥
तत्रैव कनयन्सावौ शिरो विचिपतौ मुहुः ।
इतैकपक्षः स्तम्भाङ्गः सस्वेदो नतकन्धरः ॥
दन्तखादो स्तनद्वौ वौ तस्तन् रोदति विस्वरः ।
वक्रवक्त्रो वमेद्वान्तां श्वशमूकं निशेचते ॥
वक्षाङ्गगन्धिरुद्विग्नो वक्षसृष्टिग्रहाक्षिप्तयुः ।
चलिनेकाक्षिगण्डभूः संरक्तो मयलोचनः ॥
स्कन्दापस्थैतन वैकल्यं मरणं वा भवेद्ध्रुवम् ॥"
इत्युत्तरस्थाने ढतौ वैद्योध्याये वाभटोक्तम् ॥
तस्य चिकित्सा बालग्रहशब्दे द्रष्टव्या ॥
स्कन्दनं, क्ली, (स्कन्द + ल्युट् ।) रेचनम् । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, सुश्रुते । १ । १४ ।
"चतुर्व्विधं यदेतद्वै रुधिरस्य निवारणम् ।
सन्धानं स्कन्दनञ्चैव पाचनं दहनन्तथा ॥")
गमनम् । शोषणम् ।। इति स्कन्दधात्वर्थदर्शनात् ॥
स्कन्दयष्टी. स्त्री, (स्कन्दप्रिया यष्टी ।) चैत्रमासीयग्रहयष्टी । तस्यमाषादि यष्टीशब्दे द्रष्टव्यम् ॥ अन्यच्च ।
"अमावस्यासमुत्पन्नः स्कन्दः पूर्व्वं तुताग्रनात् ।
ततः षष्ठ्यान्तु शक्राद्यां मासि तु चैत्रनामनि ।
सेनापत्यं अभिषिक्तस्तु देवानां ब्रह्मणा स्वयम् ॥
इति संवत्सरकौमुदीधृतब्रह्मपुराणवचनम् ॥
स्कन्दीशकः, पुं, (स्कन्दस्य अंशः इव अंशो यत्र ।
शिववीर्य्यद्रवत्वात् । ततः कन् ।) पारदः ।
इति राजनिर्घण्टः ॥
स्कन्धः, [स्] क्ली, (स्कन्दते इति । स्कन्द + "स्कन्देश्चाङ्गे ।" उणा० ४ । २०६ । इति असुन् धयान्तादेशः ।) अंसः । प्रकाण्डः । यथा, "स्कन्धः मान्तं नपुंसकमिति कैचित् ।"इत्यमरटीकायां भरतः ॥ (यथा, ऋग्वेदे । १।३२।५ ।
"स्कन्धांसीव कुलिशेनाविवृक्णा ॥")
स्कन्धः, पुं, (स्कन्यतेऽसौ इति । स्कन्द + घञ् । पृषोदरादित्वात् साधुः । स्कन्द + असुन् । धयान्तादेशः । सर्व्वे मान्ता अदन्ताश्च इति न्यायात् अकारान्तो वा ।) अवयवविशेषः । कौंध इति भाषा ॥ तत्पर्य्यायः । भुजशिरः २ अंसः ३ । इत्यमरः । २ । ६ । ७८ ॥ स्कन्धः ४ । इति शब्दरत्नावली ॥ टीः शिखरम् ५ । इति राजनिर्घण्टः ॥ (यथा, भागवते । ४ । २८ । ३३ ।
"यथा हि पुरुषो भारं शिरसा गुरुमुद्वहन् ।
तं स्कन्धेन समाधत्ते तथा सर्व्वाः प्रतिक्रियाः ॥")
तरोर्मूलादिशाखापर्य्यन्तम् । गुंड़ी इतिभाषा तत्पर्य्यायः । प्रकाण्डः २ । इत्यमरः ॥ काण्डम् ३ इति शब्दरत्नावली ॥ दण्डः ४ । इति जटाधरः ॥ (यथा, रघुः । ४ । ५७ ।
"खञ्जरीटस्तनतटानां मदोद्वारसुगन्धिषु ।
कटेषु वारिणां पित्रुः पुण्यगन्धैः शिलीमुखाः ॥")
नृपतिः । सम्भारयः । समूहः । कायः । (यथा, महाभारते । १२ । १५ । २६ ।
"सूक्ष्मयोनिनि भूतानि तर्कागम्यानि कानिचित्
पञ्चभ्योऽपि निपतंन्ति येषां स्यात् स्कन्धपर्य्ययः ॥"
भट्टादिः । छन्दोभेदः । इति मेदिनी ॥ विश्वनादिपद्म । (यथा, शिशुपालवधे । २ । २८ ।
"सर्व्वकार्य्यशरीरेषु सुस्नाङ्गस्कन्धपञ्चकम् ।
शीतातानामिवात्मान्यो नाद्रिह मन्यो महीक्षताम् ॥"
"रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्कारः। पञ्च स्कन्धाः तत्र विषयप्रत्यक्षो रूपस्कन्धः । तज्ज्ञानप्रत्यक्षो वेदनास्कन्धः । भाव्यविज्ञानसन्तानो विज्ञानस्कन्धः । नामप्रत्यक्षः संज्ञास्कन्धः । वासनाप्रत्यक्षः संस्कारस्कन्धः । एवं पञ्चधा परिवर्त्तमानो ज्ञानसन्तान एवात्मा इति बौद्धाः ॥" इति तद्टीकायां मल्लिनाथः ॥) व्यूहः । इति हैमचन्द्रः ॥ (यथा, रघुः । ४ । ३० ।
"प्रतापोऽग्ने ततः शब्दः परागस्तदनन्तरम् ।
ययौ पद्माद्रयादीतो चतुस्कन्धे वा चमूः ॥")
पत्रादिः । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा महाभारते । ३ । २३० । ६५
"तथाब्रवीत् महासिंहं महादेवो हृदद्रवः ।
समग्रं मावतस्कन्धं रच नित्यमतिन्द्रितः ॥")
ग्रन्थपरिच्छेदः । यथा—
"श्रीपार्व्वत्युवाच ।
स्कन्धैर्द्वादशभिः प्रोक्तं श्रीमद्भागवतं प्रभो ।
शुकस्तूक्षाद्यवयामास महाराजं परीक्षितम् ॥"
इति पाद्मे पातालखण्डे ७१ अध्यायः ॥
स्कन्धचापः, पुं, (स्कन्धे चाप इव ।) वंशादिनिर्म्मितशिक्याधानम् । तत्पर्य्यायः । विष्किञ्चिका । इति हारावली ॥
स्कन्धजः, पुं, (स्कन्धात् जायते इति । जन + डः ।) शल्लकादिः । यथा, हैमचन्द्रे ।
"पर्व्वयोनय इत्याद्या स्कन्धजाः शल्लकीमुखाः ॥"
मुद्राङ्कितहेमचर्म्म कन्दल इति पाठः ॥ (वटः अस्य पर्य्यायो यथा,—
"वटो राजफलः शृङ्गी न्यग्रोधः स्कन्धजो ध्रुवः ।
क्षीरी वैश्रवणावासी बहुपादो वनस्पतिः ॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥)
स्कन्धतरः, पुं, (स्कन्धप्रधानस्तरुः ।) नारिकेलद्रुमः । इति राजनिर्घण्टः ॥
स्कन्धदेशः, पुं, (स्कन्धस्य देशः ।) गजस्य स्कन्धः यत्र हस्तिपक उपविशति । तत्पर्य्यायः । आसनम् २ । इत्यमरः ॥ स्कन्धमात्रम् । यथा,—
"त्रिपुरारिः स्कन्धदेशे वाण्डे कामाङ्गनाशनः ॥"
इति शृगुभरतसंवादे माहेश्वरखण्डम् ॥
स्कन्धफलः, पुं, (स्कन्धे फलमस्य ।)नारिकेलद्रुमः । इति राजनिर्घण्टः ॥ उडुखरद्रुमः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
स्कन्धवन्दना, स्त्री, (स्कन्धे वन्दनमिवास्याः ।) मधुरिका । इति शब्दचन्द्रिका ॥
स्कन्धसन्नहः, पुं, (स्कन्धेन सन्नह्यत इव । क्तन् ।) काकुथली । इति हैमचन्द्रः ॥
स्कन्धहरः पुं,(स्कन्धात् रोहतीति । रुह + कः ।) वटद्रुमः । इति राजनिर्घण्टः ॥
स्कन्धवाहः, पुं, (स्कन्धे न वाहयतीति । वह + णिच् + अच् ।) शकटादिवाहकद्रुमः । यथा, "स्कन्धवाहस्तु शङ्खः शृङ्गी गौरवधुस्तिलः ॥"
इति हारावली ॥
स्कन्धवाहकः, पुं, (स्कन्धेन वहतीति । वह + ण्वुल् ।) शकटादिवाहकद्रुमः तत्पर्य्यायः । स्कन्धिकः २ । इति हैमचन्द्रः ॥ स्कन्धेन वहनकर्त्तरि, त्रि ॥
स्कन्धशाखा, स्त्री, (स्कन्धस्य शाखा ।) द्रुमस्य मुख्यशाखा । तत्पर्य्यायः । स्कन्धः । इत्यमरः । २ । ३ । ११ ॥ (यथा, भागवते । ८ । ५ । ४८ ।
"यद्वा हि स्कन्धशाखानां नरोमूलावसेचनम् ।
एवमाराधनं विष्णोः सर्व्वेषामात्मनश्च हि ॥")
स्कन्धशृङ्गः, पुं, (स्कन्धपर्य्यन्तं शृङ्गमस्य ।) महिषः । इति कैचित् ॥
स्कन्धा, स्त्री, शाखा । लता । इति कैचित् ॥
स्कन्धाग्निः,पुं,(स्कन्धस्य काण्डस्य अग्निरिव ।) हस्तलाडाग्निः । इति चिकाण्डशेषः ॥
स्कन्धानलः, पुं, (स्कन्धस्य काण्डस्य अनल इव ।) हस्तलाडाग्निः । तत्पर्य्यायः । स्थूलकाष्ठधकः २ । इति जटाधरः ॥
स्कन्धावारः,पुं,(स्कन्धेन सैन्यसमूहेन व्यूहेन नृपतिना वा आव्रियते इति । आ + ड + घञ् ।) सैन्यस्थितिः । (यथा, रामायणे ।६।४२।२२ ।
"एतस्मिन्नन्तरे चक्रः स्कन्धावारनिवेशनम् ॥")
राजधानी । इति हैमचन्द्रः ॥ (यथा, महाभारते । १ । १८५ । ६ ।
"ते तु दृष्ट्वा परं तत्र स्कन्धावारञ्च पाण्डवाः ।
कुरुभावारश्च शाखायां निवासं चक्रिरे तदा ॥")
कटकः । इति भूरिप्रयोगः ॥
स्कन्धिकः,पुं,(स्कन्धेन वहतीति । स्कन्ध + ठक् ।) स्कन्धवाहकद्रुमः । इति हैमचन्द्रः ॥
स्कन्धी, [न्] पुं, (स्कन्धोऽस्यास्तीति ।) इनिः । हस्तः । इति रद्धमाला ॥ स्कन्धयुक्तं, त्रि ॥ (काण्डविशिष्टं च त्रि । यथा, महाभारते । १२ । १५४ । ५ ।
"हिमवन्तं समासाद्य महानाशीद्वनस्पतिः ।
वर्षपूगामिसंहतः शाखी स्कन्धी पलाशवान् ॥")
स्कन्धं, त्रि, (स्कन्द + क्तः ।) च्युतम् । इत्यमरः । ३ । १।१०४ ॥ (यथा, महाभारते ।१।६३।४८।
स्कन्धमात्रच तद्रेतो द्रुपदस्य च भूमिपः ।
प्रतिजग्राह मिथ्या मे न पतेद्रेतो न दूषणम् ॥")
शुष्कम् । गतम् । इति स्कन्दधात्वर्थदर्शनात् ॥